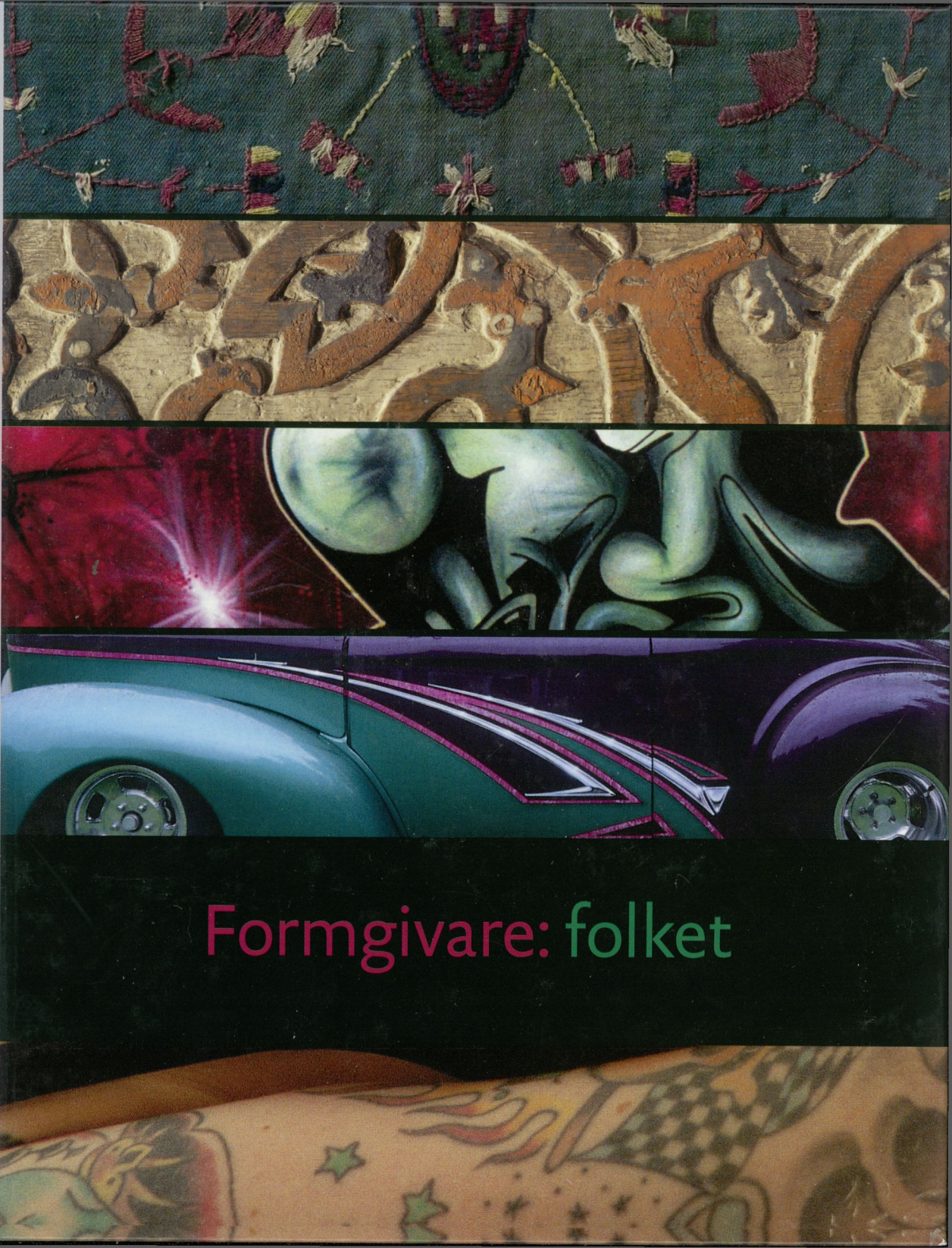

Formgivare: folket

Formgivare:
folket

FATABUREN 2005

Formgivare: folket

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2005

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig. Till årets bok bidrar även Vera och Greta Oldbergs Stiftelse.

Fataburen 2005
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör Christina Westergren

Medredaktör och sakkunnig Johan Knutsson

Bildredaktör Peter Segemark

Omslag och grafisk form Lena Eklund

Omslagsbilder ur boken

Foto s. 38–39 Peter Segemark, Nordiska museet (överst), Daniele BUETTI (se vidare s. 41–42), Gunnar Bergkrantz (stora bilden).

Foto s. 90–91 Marie Andersson, Skansen (överst), Peter Segemark, Nordiska museet (övriga).

Foto s. 198–199 Jämtlands läns museum (överst), Annette Rosengren, BilderBenkt i Orsa (stora bilden).

Tryckt hos Fälvh & Hässler, Värnamo 2005

ISSN 0348 971 X

ISBN 91 7108 498 3

Personligt och bygdekaraktäristiskt Form och dekor hos några skrin från Västergötland

JOHAN KNUTSSON

Kistor och skrin hör till allmogekulturens vanligaste och mest långlivade förvaringsmöbler. De hör också till de mest utsmyckade. I synnerhet skrinen ger en provkarta över olika dekorations tekniker, mönster och former från norr till söder; från medeltid till 1800-tal.

Kistan med hemgiftens alla dyrbara textilier konkretiserade steget in i det nya hemmet; skrinet med trolovningsgåvan symboliserade på motsvarande sätt trolovningen och äktenskapslöftet i vittnens närvaro. I trolovningsskrinet, ja-gåveskrinet eller fästpigesskrinet överlämnade fästmannen de obligatoriska gåvorna: schal, psalmbok och handskar, ibland även ring och silversmycken. För detta dyrbara och symbolladdade innehåll utgjorde skrinet ett ståtligt hölje, där ofta hjärtan, initialer för kvinnan samt årtal ingår i utsmyckningen. Ett yttre i paritet med dess inre.

Kista och skrin kan ibland påminna om varandra såtillvida att

Skrinet t.v. från 1735 visar kombinationen av medeltida karvsnitt och den för renässansen typiska plattskärningen. Skrinet t.h., med enbart plattskärningsdekor, är daterat 1739. Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

det senare framstår som en miniatyr av den förra. På det finns exempel från såväl medeltiden som från 1800-talet. De välvda locken var i kistans fall föranlett av praktiska hänsyn: det gällde att få vattnet att rinna av när kistan användes som koffert på vagnsflaket eller skeppsdäcket. Även de svarvade eller kontursågade fötterna var praktiskt motiverade. Fick man upp kistan en bit från det fuktiga jordgolvet i den oeldade och mörka kistkammaren minskade risken för mögelskador på innehållet.

Västergötlands kistformiga skrin

De flesta skrin är formgivna för vad de är – just skrin. De snedställda pulpetlocken hos så många av skrinen från 1600- till 1800-tal är avpassade för skrin. De kunde användas som skrivunderlag. För kistor är de omotiverade, för att inte säga olämpliga. Snedfördelningen av tyngden skulle göra sådana kistor svårhanterliga för transporter, vingliga att baxa upp på flaket.

Ett skrin behöver inte stå oskyddat på vagnsflaket i regn och inte heller placeras direkt på ett fuktigt jordgolv. De behöver varken kupiga lock eller fötter. Ändå finns det en enhetligt formgiven grupp skrin från Västergötland som utmärker sig för just dessa särdrag – lånade från kistornas formvärld. Förutom kulfötterna och det välvda locket har dessa skrin också de nedåt och inåt sluttande sidorna och hörnbeslagen gemensamt med kistorna.

Skrinet t.v. är daterat 1715 och hör därmed till de tidigare skrinen av denna form. Det t.h. är från 1743. Båda är dekorerade med karvsnittsmönster och har spår av den ursprungliga bemålningen i rött.
Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

Av Nordiska museets exemplar är det äldsta daterat 1715, det yngsta 1807. De flesta av dem har till museet närmast förvärvats från orter i Västergötland, Småland, Bohuslän och Halland, med en koncentration till Sjuhäradsbygden. Kanske är det också där de tillverkats. I likhet med t.ex. de svarvade och målade askarna från samma område kan de i så fall ha förts med knallehandeln ut över landet.

Användningen är inte helt entydig. Men året, förekomsten av hjärtan – och plats för mottagarens initialer i anslutning därtill – talar för att de var ämnade som trolovningsskrin.

Flera mästares verk

Norrbottnenkustens möbelmåleri med dess stiliserade blomstermönster, Dalarnas kurbits eller Ådalens skurna rokokorosor; i folkkonstens olika s.k. bygdeskolor går det i de flesta fall att utan större bekymmer konstatera flera olika målares och träskärarens handlag. Former och mönster kan vara snarlika varandra – som så ofta i en och samma bygd – men i detaljerna framträder avvikelserna som avslöjar att det trots stora likheter, det som gör folkkonsten bygdekaraktäristisk, ändå handlar om enskilda individers verk.

På de äldsta av västgötaskrinen utgörs dekoren av enbart karvsnitts- och nagelsnittsornamentik. Även om karvsnittsmönstren bygger på geometrisk upprepning går det faktiskt också här att skönja olika personers individuella handlag. Från 1730-talet kombineras denna ålderdomliga dekor med en annan mönsterverld: slingor i plattskärning som vid första påseendet verkar utvecklade ur renässansens band- och lövverk, och som sedan 1600-talet har en särskild hemortsrätt i Västergötland.

Ett av de genomgående dragen hos skrinen är flikbladskransen kring året i lockets centrum. Detta drag, liksom de karakteristiska kulfötterna, finns med redan hos de äldre skrinen från samma område och på ett för folkkonsten typiskt vis hänger de med i över hundra år. Foto Mats Landin, Nordiska museet.

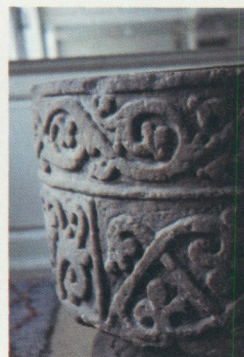

Men västgötaskrinens plattskärning har också rötter som sträcker sig längre tillbaka i tiden, och som säkert bidragit till att plattskärningen anammades så beredvilligt i just Västergötland. Så är det ofta i folkkonstens värld: ett nytt formspråk har lättare att få fäste om det känns bekant på något sätt. Medeltidens huggna mönsterslingor i liljeranksmönster hos dopfuntarnas kalksten, som den i Revesjö kyrka inte långt från Borås, har alltför stora likheter med de sexhundra år yngre skrinen för att kunna avfärdas som en tillfällighet. Även om 1700-talets träskärare inte direkt överfört medeltidens mönster har de haft det på näthinnan och påverkats av det – medvetet eller omedvetet. Från 1750-talet är det detta liljeranksmönster som helt förträngt karvsnittsdekoren som ledmotiv hos dessa skrin.

Det är vanskligt att säga något om tillverkningstakten, hur många skrin som utgått från samma verkstad eller hur många verkstäder det kan röra sig om. Enbart utifrån de skrin av denna

typ som bevarats i Nordiska museets samlingar kan åtminstone fem olika tillverkares individuella handlag och personliga uttryck skönjas. Teoretiskt vore det möjligt för en snickare att framställa ett trettio-tal skrin per år. Verksamheten bör i så fall ha bedrivits rationellt såtillvida att alla delar till flera skrin tillverkats samtidigt för att sedan sättas ihop i snabb följd. Underleverantörer kan ha haft ansvaret för detaljer som hörnbeslag och nyckelskyltar och svarvade kulfötter – en arbetsdelning som verkar rimlig i ett landskap som Västergötland där entreprenörskap och en rationell organisation för tillverkning och distribution tidigt utvecklades.

Skrinen från Västergötland visar hur utvecklingen av ett gemensamt formspråk, hur likartat det än ter sig, ändå alltid lämnar plats för individuella avvikelser och hur det bygdekaraktéristiska alltid går att föra tillbaka på enskilda människors skaparkraft. Alla har anslutit till ett inarbetat formspråk men också lagt till något eget. De visar också hur lite folkkonstens mästare känt av några begränsningar. De har överfört mönster och former från en tid till en annan, från ett material till ett annat och från en miljö till en annan; från 1100-talets dopfuntar av sten till 1700-talets skrin av trä. Och de har gjort det på ett sätt som bara folkkonstens mästare tycks ha haft mod och öppenhet för.

Dopfunt i Revesjö kyrka, Västergötland. Foto Johan Knutsson, Nordiska museet.

Det är i de små detaljerna som de olika upphovsmännen skiljer sig från varandra. Flera av dem arbetar samtidigt i samma mönstertradition men med små inbördes avvikelser. Hos en grupp av skrin med dateringar mellan 1752 och 1769 framstår sättet att skära siffran 7 och bokstaven A som särskiljande. Foto Peter Segemark, Nordiska museet (denna sida och nästa).

Orrtupp, jakthund, hjort och hare – de framträder som fixeringsbilder bland slingorna – tycks ha sitt ursprung hos en mästare vars skrin bär årtal mellan 1765 och 1775. Utförandet av orrtupparnas klor och de i mitten av locket nedbottnade hjärtformerna framstår som personliga kännetecken som skiljer denne mästare från de andra.

Jaktmotiven, däribland orrtupparna, tas upp av andra på ett sätt som bara i detaljerna avviker från föregångaren. Här har en av dem också introducerat människofigurer i det dekorativa formspråket. En jägare med pistol uppträder nu bland växtslingorna, fåglarna och djuren. För skrinets bottenplatta har hantverkaren konsekvent använt sig av furu. Materialvalet är ytterligare en personlig avvikelse, dessa skrin har tidigare annars tillverkats helt och hållet i ek. Skrinen bär dateringar som 1781 och 1789.

Utvecklingen rundas av mot 1700-talets slut i arbeten där slingor och djurmotiv förenklas och tunnas ut. Skrinet på bilden är daterat 1807.